

Marta Pirnar

Mali in veliki K

Ljudje se razlikujejo v svoji zmogljivosti po doseganju odličnosti. Pa vendar demokracija vztraja na tem, da ima vsakdo pravico obsojati.

Boter kulturnih študij Raymond Williams je s tem stavkom opozoril na tisti kamen spotike, ob katerega se bomo po vsem sodeč še dolgo spotikali. Meril je na večno debato o razlikovanju tako imenovane visoke kulture, kulture z velikim K, in tako imenovane množične kulture, kulture z malim k. Prvo, ki se ponaša s tako zvenečimi kategorijami, kot so literatura, klasična glasba, gledališče in slikarstvo, naj bi ogrožala druga, v kateri prednjačijo sodobna glasbena industrija, časopisi in revije z visokimi nakladami, televizijske serije, filmi in drugi "množični" kulturni proizvodi. Dandanes že vsakdo iz rokava strese floskulo, da kultura z malim k poneumlja množice, iz potencialno aktivnih in kreativnih ljudi pa dela pasivne in anonimne posameznike, ki niso sposobni ločiti kvalitetnega od cenenege, dobrega od slabega, koristnega od škodljivega. Mali k naj bi slej ko prej požrl velikega; slednji je tako ali tako že pristal na obrobju družbene zaželenosti in iz nje izhajajočega povpraševanja. Tako je visoka kultura postala nekakšna dragocena starina, ki si zaradi svoje redkosti nabira dodatne točke in v očeh redkih občudovalcev zbuja spoštovanje.

Pritok banalnih produktov, ki jih tako ali tako nihče zares ne potrebuje, a so vseeno namenjeni množični potrošnji, tako izvaja svojevrsten rop nad estetskim in intelektualnim okusom, ki je s tem prikrajšan za marsikaterega potencialnega občudovalca in ljubitelja. Še preden je človek intelektualno dovolj zrel, da prisluhne Beethovnovi simfoniji, ga namreč že kontaminirajo nizkotne uspešnice, ki jih vsak dan posluša po radiu in gleda na televiziji. Njegov okus je že onesnažen, njegova intelektualna prihodnost je s tem samoumevno postavljena pod vprašaj.

S tem pridemo do temeljnega paradoksa sodobnega pojmovanja kulture, ki ga je na banalnem primeru opisal Umberto Eco: sinu, ki v šoli dobi slabo oceno, starši prepovejo, da bi šel na rock koncert; lahko

pa se udeleži kulturnega dogodka, ki mu bo gotovo koristil. Zakaj bi sinu, ki se mu je zalomilo v šoli, Beethovnova simfonija bolj koristila od rock koncerta, meni kot pripadnici mlajše generacije, ki si odraščanja brez radijskih popevk in koncertov v živo še zamisliti ne more, ni čisto jasno. Za zbujanje čustev in vznesenosti, za doživljanje katarze in vživljanja v umetnika in v njegovo delo pač ne potrebujem zahtevne simfonije. Zapletenost izdelka in zahtevnost njegove izvedbe kot kriterij za vrhunskost v mojem vrednostnem sistemu sicer ima svojo težo, a mi kljub temu ne služi za omalovaževanje nečesa, kar je manj zahtevno, bolj poslušljivo in zato privlačno množičnemu občinstvu.

Kot pravi citat z začetka tega spisa, ima pač vsakdo pravico do obsojanja; a to še ne pomeni, da je takšno obsojanje upravičeno. Z zgodovinske perspektive je namreč popolnoma očitno, da se sproti nastajajoča velika tradicija nadaljuje na naravnost presenetljiv način. Dela, ki jih danes štejemo za "velika", so v času svojega nastanka, z vidika tedanjih "visokih" standardov, veljala za "nizka". Za množico navadnih ljudi so privlačne antične tragedije, elizabetinske drame, romani 18. stoletja, kasneje pojav fotografije, filma, jazza in musicalov kot nove oblike umetnosti v svojem času veljale za grožnjo tedaj sprejemljivim standardom. Toda temeljne družbene spremembe so manjšine, ki so domnevale, da imajo edine pravico do dediščine in varovanja velike tradicije, prisilile k ugotovitvi, da živijo v veliki zmoti: "nizka" umetnost je sčasoma postala del kanona visoke kulture.

Še posebej industrijska revolucija in posledične inovacije so v zagovornikih vrhunske umetnosti in velike tradicije zbujele dvome in strahove. Lukácseva teza o resnični vrednosti kulturnih produktov, ki naj bi jo narekoval edinstven, končen proces, pogojen izključno z ustvarjalčevimi potenciali in sposobnostmi, v luči ustvarjalnih možnosti, ki jih je ponudila industrijska revolucija, ne vzdrži. Umetniško delo nenadoma ni več zgolj odsev genialnosti umetnika, ni več ekskluzivni rezultat umetnikovega dela, določenega z umetnikovimi individualnimi kvalitetai. Žlahtnost neposredne zveze med izdelkom in ustvarjalcem je uničil stroj kot posredni člen ustvarjalnega procesa. Človek služi stroju, stroj pa ubija človekovo ustvarjalnost.

Tako je tudi izdelek, ki ga naredi stroj (in ne več človek), oropan svojega svetniškega sija. Skrivnost negativnega vrednotenja se v tem primeru skriva v postopku: industrijsko izdelani piškoti niso niti približno tako dobri kot tisti, ki jih speče stara mama – pa čeprav je pri tem uporabila popolnoma isti recept. V pasti nostalgije, ki ji vsi kdaj pa kdaj podležemo, se v primeru babičinih piškotov skorajda nikoli ne vprašamo, koliko časa in denarja je morala starka porabiti in koliko telesnih muk pretrpeti za to, da je svojim vnukom postregla s posladkom. Ko mukotrpen proces izdelave postane kriterij za kakovost

izdelka, postane povečevanje procesa nujno za ovrednotenje umetnine. Seveda v primeru stroja kot posrednika in olajševalca dela takšna logika zaide v slepo ulico. Vzpostavitev novih kriterijev postane nujna. Zgovoren primer v luči te razprave ponuja Walter Benjamin s svojim opozorilom, da so strokovnjaki in umetniški kritiki ob izumu fotografije vseskozi postavljali napačno vprašanje. Primarnega pomena namreč ni, ali je fotografija umetnost ali ne; pametneje bi se bilo vprašati, ali nemara izum fotografije ni spremenil celotne narave umetnosti. Sodobna videoumetnost, ki svoje inštalacije in projekte razstavlja pod okriljem kulture z velikim K, je le eden od primerov, ki kažejo na umestnost zgoraj postavljenega vprašanja.

Danes si takšnih vprašanj več ne postavljamo. Kljub dolgoletnim gorečim razpravam pa je še vedno aktualno vprašanje o pojmovanju sodobne množične kulture in njeni grožnji visoki kulturi. Kot nam že leta in leta dopovedujejo teoretiki, naj bi tako imenovana množična kultura oziroma kulturna industrija "na silo združevala tisočletja ločeni sferi visoke in nizke umetnosti". Ne glede na to, da je od te Adornove izjave preteklo že veliko vode, je dandanes nadvse aktualna. Čeprav smo si že vsi prisvojili tehnologijo, s pomočjo katere se z enim samim pritiskom na gumb seznanimo z najnovejšimi svetovnimi umetnostnimi tokovi ali pa se pridružimo milijonskemu občinstvu v spremljanju vrhunskega koncerta v živo, smo še vedno nagnjeni k banalnemu vrednotenju nečesa, kar je postalo del našega vsakdana. Ali sploh še obstaja razlika med visoko in nizko umetnostjo? Ali je kultura res nekaj drugega kot Kultura? Pred nekaj meseci, ko sem z znanko na glas razpravljala o novi epizodi ameriške animirane televizijske nanizanke, me je spreletel srh ob pripombi, ki jo je tako mimogrede navrgla naključna soudeleženka pogovora in nama vzvišeno očitala, češ kako sploh najdeva čas za gledanje televizijskih serij ... Osebnostno se z enakim užitek spravam k branju knjige katerega izmed čislanih svetovnih klasikov kot h gledanju televizijske nadaljevanke, ki v borih petindvajsetih minutah na enostaven in všečen način pove več o stanju sodobne družbe kot marsikatera teoretska razprava. In tega užitka mi ne bo kratila prav nobena teza o vrhunski in elitni Kulturi, v primerjavi s katero je "skomercializirana" televizijska serija strup, namenjen omrtvičenju človeške inteligence.

Tisto, kar tako radi tlačimo v predale pod oznako "skomercializirano" in "množično", je namreč velikokrat stvar splošne izobrazbe, in ne dokaz vsesplošne pasivnosti. Čemu bi dejstvo, da je knjižni junak Harry Potter pritegnil pozornost in zbudil domišljijo množice otrok in njihovih staršev povsod po svetu, znižalo kakovost genialne stvaritve britanske pisateljice? Je knjiga, prodana v 500 izvodih, v umetniškem smislu vredna več kot mladinska knjiga, ki jo na knjižni polici hrani milijon gospodinjev?

Vsi se kdaj pa kdaj znajdemo v položaju, ko zapademo v pasti arogantnega razlikovanja malega in velikega K. Ljudje pač vedno kategoriziramo in stvarjem natikamo takšne in drugačne abstraktne srajce, ki nam pomagajo najprej prepoznati, potem ovrednotiti, nazadnje pa še obrekovati in sramotiti tisto, kar ne sodi v naš vrednostni sistem. Sama seveda nisem nikakršna izjema. Le da moja generacija danes, ko je "množična kultura" že popolnoma prodrla v vse pore našega okusa, razlikovanje med visoko in nizko kulturo prenaša na tako imenovani *mainstream* oziroma glavni tok in marginalizirano alternativno kulturo. Z razlikovanjem in zaničevanjem tistega, kar nam ni všeč, smo malodane obsedeni. Pravzaprav gre kar za nagonsko reakcijo, samodejni odgovor naše načelnosti in našega okusa. Ko sem pred nedavnim s prijateljico stopila v lokal, svoje čase znan po alternativnem vetru lahkotnih jazz seans, sem se kljub vnaprejšnjemu pripravljanju "na najhujše" takoj zgrozila nad zadahom mainstreama, po katerem je zaudarjalo iz velikih zvočnikov. Še bolj osupla sem bila nad trojico mladih deklet za sosednjo mizo, ki so zadovoljno mrmrale besedila in se v ritmu meni neznanih popularnih taktov pozibavale levo in desno, naprej in nazaj. Kljub temu sem vztrajala in tudi zavijanje z očmi moje spremljevalke me ni pripravilo do tega, da bi zapustila lokal. Zdi se mi pač prav, če človek kdaj pa kdaj potrpi in izkoristi ponujeno priložnost za to, da spozna še drugo plat medalje. Kajpak se je po prestanem "trpljenju" moja plat svetila še bolj kot prej – ujetost v lastno past vrednotenja jo je zloščila do samovšečne popolnosti.

Tako imenovani alternativni logi svoje vrednostne adute črpajo prav iz mučeniškega statusa nekakšne žrtve, ki naj bi živela v večni senci popularnega prevladujočega toka. Takšna senca v današnji dobi "množične kulture" pada tako na celotno "visoko kulturo" kot na alternativne zvrsti s področja "nizke kulture", ki se zaradi svojega ozkega spektra intelektualno zahtevnih interesnih nagnjenj ne morejo posploševati na okus povprečnega Zemljana. Vsaka subkultura, na primer, je zaradi svojevrstnega stila, sistema vrednot in določene zvrsti glasbe, ki predstavlja temeljni del njene identifikacije, danes na hodnikih družbenega obrobja vredna več kot množice mladih, ki spremljajo čedalje bolj poenotene svetovne glasbene lestvice, mladinske televizijske serije in cenene najstniške komedije. Nobenega miselnega napora ni več potrebnega za razumevanje takšnih vsebin, iz nikakršnih individualnih vzgibov več ne nastajajo takšni izdelki – za razliko od domiselnih in temeljito preiščenih konceptov, ki se jih loteva tako imenovana marginala.

Že tako in tako omalovaževana množična kultura ni znotraj svojih meja nič bolj prizanesljiva do razlikovanja med malim in velikim K. Vedno znova se dokazuje superiornost tistega, ki iz načelnosti ostaja

na obrobju in ne podlega sodobnemu medijskemu razvoju; skozi lastno miselno membrano je bilo treba prepustiti samo tisto najbolj "žlahtno", kar ponuja množična kultura, ostalo pa arogantno odvreči v ogenj, ki se dan za dnem hrani s hitro minevajočo popularnostjo izdelkov prevladujočih tokov. V najslabšem primeru takšen zaprt krog pretoka alternativnih idej služi napihovanju lastnih ozkogledih prepričanj, ki niti ne dobijo možnosti, da bi se ob soočenju z drugače mislečimi prevetrila in svoje vrste obogatila s pomembnimi inovacijami.

Nonšalantno zavračanje splošnega, uniformiranega okusa s strani obrobne kulture zbuja v tistih na strani večinskega brega nekakšno strahospoštovanje. To pa samo po sebi ne rojeva nikakršne simpatije do obrobja: *mainstream* se ali spoštljivo odmika od alternativne tematike ali pa s studom na obrazu arogantno diskreditira subkulturno srenjo kot patetično peščico odvisnikov, ki predstavlja grožnjo ustaljeni in sprejemljivi množični kulturi. Antipatija je kajpada obojestranska; le da margina na prevladujoče tokove ne gleda z nikakršnim spoštovanjem, ampak po navadi kar s strupenim prezirom, ki ne dopušča nobenega kompromisa. Prepad se tako na obeh straneh samo še pogloblja; rok, ki bi si ju bila oba tabora pripravljena podati v znak dobre volje, pa ni od nikoder. In jih pravzaprav tudi ne more biti. Pa pri tem ne gre zgolj za načelnost. Tako kot okusi se navsezadnje spreminjajo tudi človekove vrednote in potrebe. Nekomu, ki mu alternativa v mladosti ponuja sprejemljiva načela in narekuje stil življenja, lahko začasen družbeni robnik služi kot odskočna deska na oder glavnega toka.

Podoben preskok se dogaja tudi v ožjem okviru kulture. V tem smislu je kulturno "podzemlje" v prvi vrsti namenjeno vzpostavitvi ustvarjalčevega izdelka in imena na manjšinskem trgu, ki se postopoma ukloni pritisku množičnega povpraševanja in posledičnega vstopa v prevladujoči kulturni tok. Seveda je pri tem s strani svoje matične subkulturne scene popljuvan z vseh strani. Umetniško skupino, ki se v svojih ustvarjalnih začetkih javno deklarira kot "alternativna" in se zaradi svoje uspešnosti lepega dne zbudi v postelji z *mainstreamom*, v alternativnih vodah slej ko prej obtožijo izdaje. Na obtožnici jasno in glasno piše, da je ustvarjalne ambicije zamenjal pohlep po denarju in seveda slavi; nikomur ne pride na misel, da si tudi alternativa zaradi svoje kakovosti zasluži javno priznanje – tudi v obliki šelestečih bankovcev, ki znotraj margine veljajo za simbol pokvarjenosti in umetniške cenenosti. Alternativec, ki zguljene kavbojke zamenja za sivo eleganco, je svoja načela prodal za redni mesečni dohodek; klasični glasbenik, ki začne snemati duete s pop izvajalci, si spoštovanje ljubiteljev klasične glasbe zapravi na račun megalomanske prodaje svojih albumov – kot da bi bil odnos med kvantiteto in

kvaliteto umetnine na medijskem trgu po pravilu obratno sorazmeren. In kot da si prav vsak umetnik ne bi želel svoje delo predstaviti pred čim večjim občinstvom.

Margina, ki svoj status gradi prav na svobodi, spoštovanju drugačnosti, boju po enakopravnem vključevanju v družbo in antielitizmu, se z arogantno nastrojeno držo do prevladujoče kulture zapira v začarani krog lastnega povečevanja. *Mainstream*, ki se v ravno tolikšni meri hvalisa s svojim strpnim odnosom do vseh in širjenjem ljubezni v prav vse kotičke našega planeta, sam sebi koplje jamo samozadostnosti, ki vzpostavlja nikomur koristni status quo.

SODOBNOST

revija za književnost in kulturo

Letnik 65, številka 5, 2001

Izdajatelj
Cankarjeva založba
Kopitarjeva ulica 2
1512 LJUBLJANA

Naslov uredništva
SODOBNOST
Hribarjevo nabrežje 13
1512 LJUBLJANA
Telefon 01 200 41 02
E-pošta: sodobnost@email.si

Naročila in reklamacije
Cankarjeva založba
Kopitarjeva ulica 2
1512 LJUBLJANA
Telefon 01 230 26 95, 080 11 08

Tisk
TISKARNA LJUBLJANA d.d.
ISSN 0038-0482

Oblikovanje ovitka
Jani Bavčer, **ARSENAL**,
sodelavec Aleš Strajnar

Računalniški prelom
Janez Turk

Glavni urednik
EVALD FLISAR

Uredništvo
Sandra Baumgartner
Igor Bratož
Meta Kušar
Miloš Mikeln
Igor Škamperle
Milan Vincetič
France Vurnik
Ciril Zlobec

Lektorici
Alenka Kobler
Nuša Mastnak

Glavni urednik sprejema
sodelavce vsak ponedeljek
od 11. do 13. ure
v pisarni uredništva,
Hribarjevo nabrežje 13.

Sodelavce prosimo,
da prispevkom obvezno
priložijo disketo
(MS Word za Okna,
verzije 97, 95, 6.0).

Nenaročenih prispevkov
ne vračamo.

Letna naročnina
z 20 % popustom
za redne naročnike
8900 SIT.

Cena te številke
v prosti prodaji
1000 SIT.

Cena za naročnike
v tujini USD 125
ali protivrednost
v drugi valuti.

Revija izhaja
ob finančni pomoči
Ministrstva za kulturo
Republike Slovenije
in sponzorjev.

Stališča avtorjev
niso zmeraj tudi
stališča glavnega
urednika ali članov
uredništva.